

Förundersökningsbegränsning på grund av den misstänktes funktionsnedsättning

---

Beslutet i korthet: En åklagare inledde förundersökning och väckte åtal mot en man med en svår intellektuell funktionsnedsättning och en utvecklingsnivå som motsvarar en ålder på 2–4 år. Åtalet rörde grov misshandel mot en anställd vid det LSS-boende mannen bodde på. Tingsrätten frikände mannen från ansvar för brott med hänsyn till att gärningen framstod som ett omedvetet handlande som skett enbart på grund av mannens funktionsnedsättning.

I beslutet gör JO uttalanden om möjligheten att avstå från utredning och åtal med stöd av rättegångsbalkens bestämmelser om förundersökningsbegränsning när den misstänkte har en svår funktionsnedsättning. JO konstaterar att lagstiftningen visserligen inte utesluter lagföring i sådana fall, men att rättegångsbalkens bestämmelser ger ett inte obetydligt utrymme att beakta omständigheter som talar för en förundersökningsbegränsning när den misstänkte har en svår intellektuell funktionsnedsättning.

JO uttalar att det i det aktuella fallet fanns utrymme att avsluta förundersökningen redan av det skälet att en rättsprocess inte borde genomföras med hänsyn till mannens funktionsnedsättning. När förhållandena är sådana är en lagföring normalt sett inte meningsfull och svår att förena med rimliga krav på hur rättssamhället bör behandla personer med en svår intellektuell funktionsnedsättning. Åklagaren borde också i större grad ha beaktat att den aktuella händelsen inträffade i en omsorgssituation och att mannens utåtagerande beteende var en följd av hans funktionsnedsättning.

Enligt JO lade åklagaren alltför stort fokus på frågan om mannens straffrättsliga uppsåt och JO ger åklagaren kritik för att han inte fördjupade sitt underlag för att få en bättre bild av mannens funktionsnedsättning och vårdssituation.

Bakgrund

Kammaråklagaren AA väckte den 25 november 2016 åtal mot en 22-årig man, BB, för grov misshandel av en anställd vid det gruppboende som BB bodde på med stöd av lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS). Den 19 maj 2017 frikände Göteborgs tingsrätt BB från ansvar för brott med hänsyn till att gärningen framstod som ett omedvetet handlande som skett enbart på grund av BB:s funktionsnedsättning.

Anmälan

I en anmälan till JO förde CC, som är BB:s mamma och god man för honom, fram klagomål mot att åklagaren åtalade BB. CC uppgav att BB:s funktionsnedsättning bl.a. innebär att han har en utvecklingsnivå motsvarande en ålder på 1,5–3 år och att han inte kan prata mer än högst tvåstavigt. Hon lämnade information till åklagaren om BB:s funktionsnedsättning och kontaktuppgifter till hans läkare under förundersökningen, men åklagaren beaktade inte informationen.

Utredning

Åklagarmyndigheten uppmanades att yttra sig och att redogöra för vilka överväganden som gjordes under utredningen och inför beslutet att väcka åtal med anledning av möjligheten att avstå från att åtala och att lägga ned förundersökningen. Åklagarmyndigheten uppmanades också att redogöra för sin bedömning av om det fanns tillräckliga skäl för åtal och av handläggningen i övrigt.

Åklagarmyndigheten (vice riksåklagaren DD) yttrade sig efter att ha hämtat in uppgifter från bl.a. kammaråklagaren AA.

Åklagarmyndigheten lämnade följande redogörelse för bakgrunden.

Målsäganden arbetade på ett boende för personer med diagnosen utåtagerande autism. I april 2016 polisanmälde hon att hon misshandlats av en brukare, BB, på arbetsplatsen. Hon skadades och ådrog sig bl.a. hjärnskakning. Hon blev även sjukskriven till följd av misshandeln.

Åklagaren övertog därefter ärendet som förundersökningsledare. Redan tidigt i utredningen stod det klart för honom att BB hade en komplicerad sjukdomsbild, bl.a. en svår utvecklingsstörning. För honom uppkom tidigt frågan om åtalsunderlåtelse och om BB haft erforderligt uppsåt till gärningen.

Vad gällde frågan om åtalsunderlåtelse/förundersökningsbegränsning bedömde åklagaren att gärningen skulle rubriceras som grov misshandel, eftersom målsäganden ådragit sig svår kroppsskada. Han menade att i vart fall enskilda intressen hindrade sådana beslut. Inför beslut i åtalsfrågan bedömde åklagaren utifrån förundersökningen att BB haft uppsåt till gärningen. Åklagaren beaktade gärningens natur och att BB enligt vittnesuppgifter visat ånger efter händelsen. Därtill resonerade han att även psykiskt störda personer eller personer med utvecklingsstörning kan begå medvetna handlingar och att aktuell gärning knappast kunde vara utslag av någon ofrivillig reflex/spasm utan var ett resultat av en fullt medveten handling.

Åklagaren åtalade BB för grov misshandel. Göteborgs tingsrätt meddelade dom den 19 maj 2017. Åtalet ogillades p.g.a. att tingsrätten inte ansåg att BB haft uppsåt till gärningen. Vid huvudförhandlingen biträdades åtalet av målsäganden.

Åklagarmyndigheten redovisade följande bedömning.

Jag kan inledningsvis konstatera att ärendet har innehållit svåra frågeställningar som åklagaren haft att ta ställning till. Det har handlat om att å ena sidan ta ställning till BB:s sjukdomsbild och att å andra sidan ställa detta mot brottets allvar och brottsofferperspektivet. Även frågan om uppsåt har förtjänat särskild uppmärksamhet. Jag kan vidare konstatera att åklagaren redan på ett tidigt stadium i utredningen och sedan även fortlöpande funderat kring dessa frågor.

Enligt min mening har det varit självklart att inleda och bedriva förundersökning. Frågan är om det senare under förundersökningen funnits skäl att besluta om förundersökningsbegränsning eller åtalsunderlåtelse eller besluta om att åtal inte ska väckas. I detta ligger frågan om åklagaren har haft ett fullgott beslutsunderlag när det gäller BB:s personliga förhållanden för att ta ställning till dessa frågor.

Å ena sidan kan hävdas att åklagaren borde ha fördjupat sitt underlag avseende BB:s person med hänsyn till de förhörsuppgifter som lämnats om BB – från både personal och hans mamma –, till hur förhöret med BB själv avlöpt och till försvararens önskemål om förhör med BB:s läkare. Åklagaren har dessutom själv ansett att ett s.k. § 7-intyg borde inhämtas, vilket han hade kunnat begära beslut om hos rätten redan på förundersökningsstadiet. Å andra sidan har utredningen visat, och åklagaren tagit fasta på, att misshandeln bestått i ett våld som, sett för sig, utövats på ett rationellt sätt och varit förhållandevis allvarligt och att BB efter händelsen visat ånger. Det har vidare funnits andra uppgifter i utredningen, bl.a. om BB:s sysselsättning och vad han förmår uppfatta och förstå. Till detta kommer, som åklagaren också beaktat, att personer som till följd av en nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande ändå ofta kan anses ha agerat uppsåtligt, låt vara att den nedsatta förmågan beaktas i mildrande riktning vid påföljdsbestämningen.

Mot bakgrund av det som alltså kommit fram under förundersökningen har det enligt min mening varit en bedömningsfråga om ytterligare utredning borde ha inhämtats och jag har inte anledning att ifrågasätta åklagarens bedömning att han ansett sig ha haft ett tillräckligt beslutsunderlag.

Vidare kan jag med hänsyn till vad som kommit fram om gärningens allvar och målsägandeintresset, där målsäganden dessutom önskat biträda åtalet, inte anse att det varit felaktigt att inte begränsa förundersökningen eller att inte underlåta åtal. Inte heller en motsatt bedömning hade enligt min uppfattning varit felaktig. Huruvida en förundersökningsbegränsning eller åtalsunderlåtelse bör beslutas i ett enskilt fall kan det finnas utrymme att bedöma på olika sätt i det särskilda fallet utan att man kan säga att någon av bedömningarna är felaktig. I detta fall torde för övrigt en åtalsunderlåtelse ha varit utesluten med hänsyn till kravet på att skuldfrågan måste vara klarlagd för att åtal ska få underlåtas.

När det gäller just skuldfrågan och då särskilt frågan om uppsåt har den varit svårbedömd i detta ärende. Generellt sett är uppsåtsfrågor inte sällan svårbedömda. Det innebär givetvis inte att åklagare av det skälet alltid eller som huvudregel bör avstå från att väcka åtal. Det gäller även när en misstänkt lider av en psykisk störning eller annars har ett hälsotillstånd som har betydelse för uppsåtsbedömningen. Frågan måste bedömas noga i varje enskilt fall. I detta fall har åklagaren vid sin bedömning, som redovisats ovan, beaktat vissa uppgifter och övriga omständigheter och bedömt att det förelegat uppsåt och därför väckt åtal. Även om det också funnits uppgifter som talat för att ifrågasätta uppsåtet har jag svårt att anse att åklagarens bedömning – på det underlag som han haft vid sin prövning, vilket jag inte ifrågasatt – varit oriktig. Att sedan tingsrätten gjort en annan bedömning efter att ytterligare utredning inhämtats under rättegången och ogillat åtalet är en annan sak.

Jag vill i sammanhanget nämna att det för närvarande pågår ett arbete med att se över riksåklagarens riktlinjer (RÅR 2008:2) om förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse.

Rättsliga utgångspunkter

Frågor om åtalsunderlåtelse och förundersökningsbegränsning regleras i 20 kap. 7 § och 23 kap. 4 a § rättegångsbalken (RB). Riksåklagaren har utfärdat riktlinjer som ska bidra till en enhetlig tillämpning av bestämmelserna (RÅR 2008:2, senast ändrade 2016).

Åtalsunderlåtelse

En åklagare ska, om inte annat är föreskrivet, väcka åtal för brott som hör under allmänt åtal (20 kap. 6 § RB). Åklagaren har alltså en åtalsplikt, vilket normalt sett innebär att åklagaren är skyldig att väcka åtal så snart bevismaterialet är sådant att åklagaren på objektiva grunder kan förvänta sig en fällande dom. En åklagare får dock underlåta att åtala för brott vid vissa situationer och under förutsättning att något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts (s.k. åtalsunderlåtelse). En sådan situation är att den misstänkte är i behov av psykiatrisk vård eller insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade och sådan vård eller omsorg kommer till stånd. (20 kap. 7 § första stycket 4 RB.)

Åtal får även underlåtas i andra fall under förutsättning att något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts, om det av särskilda skäl är uppenbart att det inte krävs någon påföljd för att avhålla den misstänkte från vidare brottslighet och att det med hänsyn till omständigheterna inte heller av andra skäl krävs att åtal väcks (20 kap. 7 § andra stycket RB).

Ett beslut om åtalsunderlåtelse förutsätter att förundersökningen är slutförd och slutdelgiven och att skuldfrågan är klarlagd. Enligt riksåklagarens riktlinjer bör dock åklagaren när det gäller vårdfallen vara oförhindrad att meddela åtalsunderlåtelse om den misstänkte saknar personliga förutsättningar att ta ställning i ansvarsfrågan men det ändå finns övertygande bevisning och det med stöd av lag och fast praxis går att bedöma vilket brott det är fråga om. Det måste dock alltid stå helt klart för åklagaren att den misstänkte har begått brottet. Någon osäkerhet om hur detta rättsligt ska bedömas får heller inte förekomma. (Se RÅR 2008:2 s. 39.)

Förundersökningsbegränsning

Om det kan antas att åtal för brottet inte kan komma att ske till följd av bestämmelserna om åtalsunderlåtelse har den åklagare som leder förundersökningen också möjlighet att besluta om att lägga ned den under förutsättning att något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts (s.k. förundersökningsbegränsning, 23 kap. 4 a § första stycket 2 RB).

Förundersökningsbegränsning förutsätter inte att skuldfrågan är klarlagd. I stället ska en bedömning av åtalsfrågan göras under antagande att förundersökningen avslutats och skuldfrågan klarlagts. Utredningsarbetet kan genom detta avbrytas i ett tidigare skede än vad som är fallet vid en åtalsunderlåtelse (se prop. 2011/12:10 s. 14 f.).

Möjligheten att begränsa utredningen och avstå från åtal i vårdfallen

Möjligheten att avstå från utredning och åtal när psykiatrisk vård eller insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade kommer till stånd syftar till att undvika att utsätta personer med en svårare sjukdom eller funktionsnedsättning för rättegångar i onödan. Det krävs inget orsakssamband

mellan brottet och den psykiska sjukdomen eller funktionsnedsättningen, och det krävs inte heller att den misstänkte lider av en allvarlig psykisk störning. Främst torde frågan komma upp när den misstänkte redan är under vård när brottet begås eller när vård kommit till stånd efter brottet. (Se NJA II 1985 s. 19, prop. 1990/91:58 s. 481 f. och Fitger m.fl., Rättegångsbalken m.m., 1 oktober 2018, Zeteo, kommentaren till 20 kap. 7 §.)

Enligt riksåklagarens riktlinjer aktualiseras frågan inte minst när patienter inom psykiatri eller omsorgsvården har begått brott mot vårdpersonal eller annars inom ramen för vården. Det konstateras att i många fall kan då en lagföring förväntas helt sakna betydelse för innehållet och varaktigheten i vården och därmed också för möjligheten att tillrättaföra den misstänkte. Det uttalas dock också att en konsekvent sådan tillämpning riskerar att förmedla intrycket att personal, medpatienter och egendom inte åtnjuter det skydd som rättssystemet i övrigt tillhandahåller. Åklagaren bör därför noga pröva skälen i det enskilda fallet, vilket kan göras i dialog med vårdgivaren. (Se RÅR 2008:2 s. 37 f.)

I förarbetena till 20 kap. 7 § RB påpekas att viss försiktighet bör iakttas när endast öppen vård kommer till stånd. Som förutsättning bör då gälla att det klart framgår att vården kommer till stånd och är det lämpligaste för den misstänktes återanpassning i samhället, samt att sådan vård också är tillräcklig med hänsyn till den allmänna laglydnaden. Om åklagaren bedömer att vården inte ger tillräckliga garantier för att skyddsaspekterna blir tillräckligt tillgodosedda bör åtalsunderlåtelse inte meddelas. (Se NJA II 1985 s. 19, prop. 1990/91:58 s. 483 och Fitger m.fl., Rättegångsbalken m.m., 1 oktober 2018, Zeteo, kommentaren till 20 kap. 7 §.)

För att något väsentligt allmänt intresse inte ska åsidosättas gäller generellt sett att sådana omständigheter som att brottet är mycket grovt eller att saken är sådan att den behöver utredas inför domstol bör föranleda åtal, liksom ovisshet om hur gärningen rättsligt ska bedömas eller intresset av att en särskild rättsverkan kommer till stånd. För att inte något väsentligt enskilt intresse ska åsidosättas bör även starka målsägandeintressen föranleda åtal. (Se NJA II 1985 s. 19 och JO 2010/11 s. 103, dnr 5228-2007, och JO:s beslut den 14 oktober 2010, dnr 476-2009.)

Enligt riksåklagarens riktlinjer har dock allmänna intressen endast en liten betydelse som skäl för att fullfölja utredningen och åtal när det gäller vårdfallen, medan enskilda intressen, t.ex. målsägandens enskilda anspråk, kan vara avgörande. Det kan t.ex. vara av värde att förhållandena utreds på ett sådant sätt att de kan ligga till grund för det ställningstagande i skuldfrågan som en åtalsunderlåtelse men inte en förundersökningsbegränsning innebär. Målsägandens möjlighet att bli tillgodosedd på annat sätt, t.ex. genom försäkringar, ska dock också beaktas. (Se RÅR 2008:2 s. 22 och 37.)

Bedömning

Möjligheten att begränsa utredningen på grund av den misstänktes funktionsnedsättning

Att personer särbehandlas på grund av sin psykiska status har en lång tradition i det svenska rättssystemet, både när det gäller den brottsutredande verksamheten och i fråga om påföljdsval. En grupp som kräver särskilda överväganden i dessa avseenden är personer med en svår intellektuell funktionsnedsättning. Gruppen omfattas normalt sett av lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade.

En ordning som skulle innebära att åtal alltid väcks när det gäller dessa personer kan uppfattas som alltför rigid och ibland även stötande. Det finns därför möjlighet att avstå från utredning och åtal när personer med en funktionsnedsättning redan är under psykiatrisk vård eller har insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade när brottet begås eller när vård eller insatser har kommit till stånd efter brottet (20 kap. 7 § första stycket 4 och 23 kap. 4 a § första stycket 2 RB).

I sammanhanget finns det också skäl att nämna möjligheten att avstå från utredning och åtal i fall där det av särskilda skäl är uppenbart att det inte krävs någon påföljd för att avhålla den misstänkte från vidare brottslighet (20 kap. 7 § andra stycket RB). Bestämmelsen ger utrymme att av humanitära skäl avstå från åtal när den misstänkte har en funktionsnedsättning och det är uppenbart att straffrättsliga reaktioner är betydelselösa (se prop. 1984/85:3 s. 37 och prop. 1990/91:58 s. 481 f.).

I det nu aktuella ärendet framgår att den misstänkte, BB, har en svår utvecklingsstörning samt autism och adhd. Av det läkarintyg som hämtades in av tingsrätten framgår att BB:s känslomässiga funktionsnivå är jämförbar med en normalt utvecklad tvååring och att förmågan att tala är i nivå med en tre- eller fyraåring. Detta stämmer väl överens med de uppgifter som lämnades av CC och av personal på BB:s boende under förundersökningen. Något förhör gick inte heller att genomföra med BB.

Lagstiftningen utesluter inte lagföring av personer med en så svår funktionsnedsättning som BB har. Det måste dock ifrågasättas vilken funktion en lagföring kan fylla när den misstänkte inte har intellektuell förmåga att delta i någon del av rättsprocessen eller på något sätt förstå vad en sådan handlar om. Det måste enligt min mening också beaktas att en person med så svår funktionsnedsättning inte kan delta i en rättsprocess utan risk för allvarliga negativa reaktioner i form av ångest och stress.

När förhållandena är sådana är enligt min mening en lagföring normalt inte meningsfull och dessutom svår att förena med rimliga krav på hur rättssamhället bör behandla personer med en svår intellektuell funktionsnedsättning. Rättegångsbalkens bestämmelser ger ett inte obetydligt utrymme att beakta omständigheter som talar för en förundersökningsbegränsning i ett sådant fall som BB:s.

Åklagarens utredning om BB:s funktionsnedsättning

Åklagaren har vid sitt ställningstagande att åtala BB bl.a. tagit fasta på att våldet varit förhållandevis allvarligt, att BB efter händelsen visat ånger och att det fanns uppgifter i utredningen om att BB hade viss förmåga att uppfatta och förstå sin omgivning. Åklagaren har vidare fokuserat på frågan om BB kunde anses ha haft uppsåt till gärningen. Han beaktade också att det fanns ett intresse från målsägandens sida att biträda åtalet.

Det fanns mot denna bakgrund omständigheter som talade för åklagarens ställningstagande. Av det som framkommit i utredningen framstår dock enligt min mening åklagarens bedömning av BB:s förmåga att förstå sin omgivning som dåligt underbyggd. Jag anser också att ett alltför stort fokus har lagts på frågan om BB kunde anses ha haft ett straffrättsligt uppsåt.

Det är min uppfattning att åklagaren tidigt under förundersökningen skulle ha fördjupat sitt underlag om BB:s funktionsnedsättning och vårdssituation. Av utredningen framgår visserligen att han begärde in uppgifter om BB:s boende och vård, men han avvaktade inte uppgifterna. I stället gav han direktiv om att BB skulle delges misstanke om brott. Åklagaren hade vidare redan på förundersökningsstadiet kunnat begära att tingsrätten skulle förordna en läkare att lämna ett läkarintyg enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m., eller hämta in annan utredning. Det läkarintyg som tingsrätten hämtade in sedan åtal väckts gav ett utförligt underlag om BB:s funktionsnedsättning, vilket borde ha varit av stort värde för åklagaren vid bedömningen av om åtal skulle väckas. Av intyget framgår också att BB är beroende av ständig tillsyn och stöd i det dagliga livet samt av en beständig och förutsägbar miljö. Han är sedan många år beviljad insatser enligt lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, och det fanns inget som talade för att insatserna inte skulle fortsätta. Uppgifterna är sådana som ska vägas in i en bedömning av fortsatta åtgärder under förundersökningen.

Utrymmet att avsluta förundersökningen i BB:s fall

Som framgått ovan fanns det enligt min mening utrymme att avsluta förundersökningen med stöd av 23 kap. 4 a § RB, redan av det skälet att en rättsprocess inte borde genomföras med hänsyn till BB:s funktionsnedsättning.

Jag menar också att det i större omfattning borde ha beaktats att den aktuella händelsen inträffade i en omsorgssituation och att BB:s utåtagerande beteende var en följd av hans funktionsnedsättning. Under sådana förhållanden framstår sedvanliga straffrättsliga reaktioner som betydelselösa för att påverka hans framtida beteende (se RÅR 2008:2 s. 37). Det innebär också att våldet, även om det var allvarligt, inte kan anses ha varit så utstuderat att det av det skälet var angeläget att väcka åtal (jfr JO 2010/11 s. 103, dnr 5228-2007).

Att målsäganden biträdde åtalet och framställde ett enskilt anspråk kan naturligtvis tala för att frågan om BB:s straffrättsliga ansvar borde prövas i domstol. Vid bedömningen av om detta är ett sådant väsentligt enskilt intresse

som bör hindra en förundersökningsbegränsning bör målsägandens möjlighet att bli tillgodosedd på annat sätt, t.ex. genom försäkringar, beaktas. Såvitt framgår av handlingarna i ärendet vidtog åklagaren inga åtgärder för att klargöra dessa förhållanden.

Sammanfattning

Som framgått anser jag att rättegångsbalkens bestämmelser ger ett större utrymme att beakta de omständigheter som talade för en förundersökningsbegränsning än vad åklagaren bedömde att de gör. Jag är kritisk till att åklagaren inte fördjupade sitt underlag för att få en bättre bild av BB:s funktionsnedsättning och vårdssituation, t.ex. genom en närmare dialog med vårdgivaren eller genom annan utredning. Av det sätt frågan nu kom att hanteras på är det lätt att få uppfattningen att den inte ägnades de noggranna överväganden som den kräver.

Åklagarmyndigheten har uppgett att det pågår ett arbete med att se över riksåklagarens riktlinjer om förundersökningsbegränsning och åtalsunderlåtelse. Jag ser naturligtvis positivt på detta och förutsätter att de uttalanden jag gör här beaktas i det arbetet.

Ärendet avslutas.